

Hegedűs Rita.

A konjunktivusz problémája a németben és a magyarban

1.00 Két nyelv bizonyos nyelvtani jelenségét összehasonlíttani viszonylag könnyű. Leltárszerűen össze kell gyűjteni a jelenség morfológiai jellemzőit a vizsgált nyelvekben, ezt aztán minél alaposabban leírva, akár táblázatszerűen egymás mellé téve tetszetős, látványos elméleti munkát végeztünk, amely akár egy összehasonlító - leíró grammatikának is részét képezheti.

Nehezebb a dolgunk, ha az illető jelenséget használni is akarom, ill. a használatát akarom megteríteni. Ilyenkor a követendő módszer: a pontos morfológiai leírás után minél több példát hozok; ha kicsit igényesebb vagyok, igyekszem a példákat valamilyen szisztéma szerint sorrendbe rakni. Ha egyik nyelvből tártam a másikat, természetesen nem hiányozhat a pontos forrás is.

A legtöbb nyelvtan ezt a módszert követi - az egynyelvű művek közül elsőként a Dudent említhetem; külföldiek számára készült nyelvleírásoknál jó példa a Helbig-Buscha-féle Deutsche Grammatik.

Tehát a paradigma megtanítása, az egyes szerkezetek lefordítására van módszer. Mi hiányzik: hogyan hozható összhangba a kommunikációs cél és a tanult grammatikai rendszer. Más szóval: az adott grammatikai egység hogyan adaptálható a kommunikációs rendszerbe.

Különösen nehéz ez olyan esetben, amikor egy bizonyos nyelvtani egység, egy paradigma nem rendelhető hozzá egyetlen egy kommunikációs célhoz. Ha jobban megnézzük, kiderül: ilyen egy az egybeni megfelelés nem is létezik. Ezzel szemben szinte minden esetben elmondhatom, hogy egy-egy morfoló-

giai egységnek megvan a kommunikációs rendszerben a fő funkciója. Pl. a -t tárgyrag a tárgyat jelöli, amellett, hogy időhatározót, fok/mértékhatózót stb. is jelölhet.

A felszólító mód paradigmája pontosan ebbe a "nehéz" csoportba tartozik. Mint kollégám előbb erre rávilágított, a nyelvtanirodalomban még a pontos helye, elnevezése is vitatott, tehát még leíró szempontból sem tiszta kategória.

A kommunikációs célt tekintve egyszerűsíthetünk: a tényleges felszólítással már a tanulás legkezdetibb fokán meg kell ismertetni a tanulót. Ezután hosszú szünet következik, majd a célhatározói szerkezeteknél jön elő ismét a jelenség. Ilyenkor célravezető az egyéb határozói, az ide tartozó alanyi alárendelő mondatokat, az indirekt kérdést és az indirekt felszólítást is itt tárgyalni. Ennek szép példájával találkozunk a Színes magyar nyelvkönyvben.

A kérdés azonban ezzel nincs lezárva: a gyakorlat azt mutatja, hogy a diákok ennél a pontnál továbbra is makacsul hibáznak, bizonytalankodnak. Német tanulók esetében kézenfekvőnek látszik a megoldás: vegyem az Imperatív és a Konjunktiv 1. paradigmát, s ezeket lefordítva, a magyar felszólító móddal párhuzamba állítva megoldhatok minden problémát. Ez így, sajnos nem igaz. Már az előbb utaltam rá, hogy nyelvtant nyelvtanból - azaz az egyik nyelv grammatikájából a másik nyelv grammatikáját nem lehet tanítani; még kevésbé lehetséges az egyik nyelv grammatikájából a másik nyelven történő kommunikációt elsajátíttatni.

1.2 A német nyelv tanítása során nyilvánvaló, hogy a német Konjunktiv 1. és 2. használata legalább olyan vitatott, mint a magyaré. "In den Lehrbüchern herrscht zuweilen ein buntes Durcheinander von Haupt- und anderen Verwendungsreichen. Die Ursache dafür liegt u.E. daran, dass man nicht vom semantischen (und kommunikativen) Aspekt her, sondern grammatischen Darstellung und Ausübung des Konjunktivs her-

angeht."¹ (A nyelvkönyvekben olykor a fő- és mellékjelentéseknek tarka összevisszasága uralkodik. Ennek többek között az az oka, hogy nem a szemantikai ill. kommunikatív aspektusból indulnak ki, hanem a konjunktívus grammatikai ábrázolásából és gyakorlatából.)

"Diese Kategorie zur Zeit (Mitte der 80-er Jahre) nicht zu den breit untersuchten grammatischen Erscheinungen der Gegenwartssprache gehört, obwohl es hier nach wie vor zahlreiche strittige und ungelöste Fragen gibt."² (Ez a kategória napjainkban (a 80-as évek közepén) nem tartozik a jelen nyelvének legszéleskörűbben vizsgált jelenségei közé, bár most is, ugyanúgy mint korábban, számos vitás és megoldatlan kérdés merül fel ezen a területen.)

1.2.1 Ezeket a "vitatott" és "megoldatlan" kérdéseket leegyszerűsítve két nagy csoportban foglalhatnám össze:

- A) kommunikatív-szemantikai szempontból a Konjunktív-ot
  - a) a feltételelesség ill. a feltételes mód,
  - b) az Indirekte Rede,
  - c) a beszélő állásfoglalásának kifejezésére használok.

a) A feltételes mód kifejezésére a Konjunktív 2. szolgál; ez a tanításban szemantikai szempontból látszólag egyértelműen körülhatárolható, meghatározható.

b) Az Indirekte Rede - mivel a magyarban ennek látszólag nincs megfelelője - nehezen érthető, nagyon sok gyakorlást igényel. Különösen nehezíti a helyzetet, hogy a németen belül is sok a használata körüli ingadozás, ugyanúgy, mint a beszélő állásfoglalásának kifejezésében.

Buscha leszögezi: "...wird die Grenze zwischen indirekter Rede und direkter Rede, zwischen Referat und Zitat fließend" (A közvetett és közvetlen beszéd, a referátum és idézet közötti határ elmosódik.) A mai németben ez tendencia; elsősorban a dass kötőszós mondatokban - mindenekelőtt

az Objektsatz-okban - a Konjunktiv mint ismertetőjegy hiányzik.

c) Kommunikatív - szemantikai szempontból a harmadik kategória - a beszélő állásfoglalásának kifejezése - szintén nem tartozik a legexplicitebben kifejtett, pontosan lefordítható kategóriák közé. A Helbig-Buscha-féle Deutsche Grammatik 7. kiadása "stilistischer Aspekt" megjelöléssel az Indikativ-nak "Identifizierung", a Konjunktiv Präsens és Perfektnek "Neutralisierung" és a Konjunktiv Präteritum és Plusquamperfektnek "Distanzierung" jelentéstoppletet tulajdonít. (165. l.)³ Ugyanennek a műnek a 8. kiadása már nem tartja olyan fontosnak ezt a kérdést, egy mondattal elintézi: "Es ist auch nachweisbar, dass mit bestimmten Formen eine besondere Sprechintention (etwa eine grössere Distanz zum Redehalt) ausgedrückt wird."⁴ (Kimutatható, hogy bizonyos alakokkal különleges beszédintenció - a beszéd tartalmához való nagyobb távolságtartás - fejezhető ki.) Ugyanezt az egyszerűsítő tendenciát mutatja az 1984-es mannheimi Duden az 1973-ashoz képest.

A szemléletváltozás oka feltehetően nem az explicitásra való törekvés elvetése, hanem sokkal inkább az élő beszédhez való közelítés igénye lehet. A németben számtalanszor tettenérhető ez az egyszerűsítési tendencia, amelynek ékes bizonyítéka a "Konjunktiv Präsens félcserélése az Indikativval"⁴ (ezt a tapasztalaton kívül az előbb említett Buscha-idézet is alátámasztja), ill. a würde+Inf. forma uralkodóvá válása.

1.2.2 Ezzel eljutottunk a "számos vitás és megoldatlan kérdés" másik oldalához: a leíró szempontból való tisztázatlansághoz, keveredéshez. Ha a mai német nyelvterületen írt német nyelvkönyveket nézzük - pl. a Themen sorozatot - a käme, stürbe, schriebe alakok már teljesen hiányoznak,

s szó sincs a beszélő állásfoglalásáról. Ezzel szemben egyre tágabb körben alkalmazzák a módbeli segédige + Inf. szerkezeteket. "Der einfache Konjunktiv des Präteritums ist nahezu untergegangen in (...) Mundarten; die einfache Form ist hier nur bei Hilfsverben und einer kleinen Anzahl häufig gebrauchter Verba möglich. Der Ersatz wird geschaffen durch die Umschreibung mit ich taete, die jedoch auch auf den andern Gebieten eine Rolle spielt, neben der mit ich würde.⁶ (Az egyszerű konjunktiv praeteritum egyes nyelvjárásokból szinte teljesen eltűnt. Az egyszerű alak csak segédigéknél és csak néhány gyakrabban használt igénél lehetséges. A hiányzó alakokat az ich taete, más területeken az ich würde körülírással pótolják) - írja Otto Behagel 1916-ban.

Az egyszerűsödési tendencia természetesen sokkal régibb keletű. Az indoeurópai nyelvek történetébe nem akarok, s nem is mernék mélyen behatolni, arra azonban mégiscsak utalnom kell: az eredeti optativuszt már az ófelnémetben felváltotta a két teljes módusz: az Indikativ és a Konjunktiv⁷ "und ein, auf das Präsens beschränkte Imperativ" (és egy, a jelenidőre korlátozódott imperativusz).

Az eredeti imperativusz és optativusz érintkezését, a funkciók és formák összeolvadását pontosan végigvezeti Willmanns Deutsche Grammatikjában: a különböző képzésmód ellenére - mivel funkciójuk hasonló, azaz: "Der Imperativ bezeichnet eine Forderung, der Optativ Präsens kann einen Wunsch bezeichnen, und da in dem Wunsch eine bescheiden gestellte Forderung liegt, kann für den Imperativ eintreten. Auch herausfordernd und einräumend, in konzessivem Sinne, können beide Modi gebraucht werden."⁸ (Az imperativusz követelést, az optativusz jelen ideje kívánságot jelöl. Mivel a kívánság tulajdonképpen egy szerényebben megfogalmazott követelés, használható az imperativusz.

Felszólítólag és behatárolólag, megengedő értelemben mindkét mód használható.)

1.2.3 Tehát az egybeesés, a két paradigma összeolvadásának oka a funkciók egybeesése. Ezt a közös funkciót különböző szerzők más-más szavakkal, de lényegében azonosan írják le: "Konjunktiv I. und Imperativ werden gebraucht, um einen Wunsch, eine Bitte, eine Forderung, einen Befehl u.a. auszudrücken. Was im einzelnen Vorliegt, ist bedingt durch den Rede- und Textzusammenhang.

Das, was gesagt wird, ist (noch) nicht gegeben. Die Verwirklichung wird vom Sprecher angestrebt, gewollt. Die Realisierung, der Vollzug ist möglich, aber nicht gewährleistet: nur gewünscht, nur angeordnet, nur befohlen, ohne Gewähr für Vollzug. Grundsätzlich möglich sind der Imperativ und dieser Konjunktiv I. von Verben, mit denen ein Prozess bezeichnet wird, "der in der Hand der aufgeforderten Person liegen kann."⁹ (A Konjunktiv I.-t és az imperativuszt kívánság, kérés, felszólítás, utasítás, követelés kifejezésére használhatjuk. Hogy az egyes esetekben miről van szó, azt a beszéd-ill. szövegösszefüggés határozza meg. Az, amit mondunk, még nem adott. A megvalósítására törekszik a beszélő, akarja azt. A megvalósítása, véghezvitele lehetséges, de nem biztos: csak óhajtott, kívánt, elrendelt, megparancsolt - de a végbemenése nem szavatolt. Alapjában véve az imperativus és a Konjunktiv I. azoknál az igéknél lehetséges, amelyek olyan folyamatot jelölnek, amelynek végbemenése a felszólított személytől függ.)

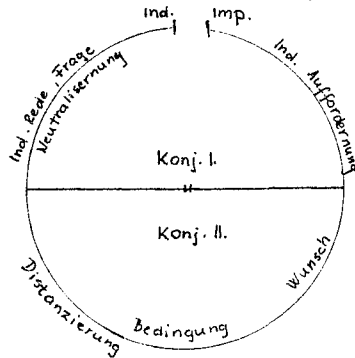
"Als indirekte Sätze kann man meistens auch die untergeordneten Aussage- und Fragesätze ansehen, mit denen man die Vorstellung eines zu erreichenden Zieles, einer Absicht oder Forderung verbindet. Ihr Modus entspricht dem Imperativ oder voluntativen Optativ der direkten Rede."¹⁰ (Indirekt mondatoknak tekintjük azokat az alárendelt kijelentő- és kérdőmondatokat, amelyekkel egy elérendő cél, szándék, követelés képzete köthető össze. Módja megfelel az impera-

tivusznak vagy a direkt beszéd voluntativ optativusának.)

"Diese Sätze haben dann finalen Charakter, bezeichnen also die vom Hauptgeschehen bezweckte Wirkung." (A mondatoknak célhatározói jellegük van; azt a hatást jelölik, amelyet a fő cselekvés szándékszik kifejtetni.)¹¹.

Egy másik idegen nyelv, a szerb-horvát szemszögéből közelíti meg a kérdést Maria Licen "Der Modus im Konzessivsatz"¹² c. cikkében. Németből szerb-horvatra történő fordításkor feltűnő, hogy a fordított - tehát szerb-horvát mondatokban - keverednek az imperativusz, Konjunktiv I. és Konjunktiv II. alakok. Tehát nem egy nyelven belüli egyszerű morfológiai jelenségről, megfelelésről vagy meg nem felelésről van szó, hanem általánosabb, nem pusztán egy nyelvhez kötött jelenségről van szó: ez adta az ötletet, hogy ugyanebből a nézőpontból vizsgáljam a magyar nyelvben az imperativusz - subjunktivusz - konjunktivusz problematikáját.

Leegyszerűsítve, összefoglalva a jelenséget: a németben egymásba fonódott a Konjunktiv I., Konjunktiv II. és az imperativusz. Ezeknek funkciója - ha a valóságos, konkrét helyzetből, közlésből, tehát az indikativusból indulunk ki - a következőképp változik, módosul: 1. valaki más szavainak, gondolatainak, véleményének idézése, - állásfoglalás nélkül; 2. ugyanaz bizonytalansággal; 3. ugyanaz távolságtartással, egyet nem értéssel; 4. a megvalósuló-megvalósítandó cselekvés feltételhez kötődik; 5. óhaj, kívánság; 6. konkrét felszólítás, parancs. Az összefüggés a következő ábrán követhető:

2.00 Ahhoz, hogy egy nyelven belül megértsük, megértessük a változásokat, hogy megtanítsuk használni ezt az állandóan változó rendszert, szükségünk van egy valósághoz kötött kiinduláspontra. Ez esetünkben a kommunikációs cél: a meg nem valósult, csak tervezett, előttünk álló cselekvés, történés. Ha a magyarban is ebből a szempontból figyeljük az igemódok használatát, a némettel számos egyezést veszünk észre.

A felszólító mód használatának tanításánál kiindulásként elfogadhatjuk a Színes magyar nyelvkönyv előbb idézett módszerét, de emellett érdemes az egyes kategóriák közötti összefüggést - a közös kommunikációs jegyet - kiemelni. Tehát: felszólító módú az ige, ha a mondattal be nem következett de várt, várható, kívánt, feltehetően beálló eseményt fejezünk ki. A mellékelt táblázat szemlélteti a legfontosabb csoportokat, külön kiemelve a szórendi variációkat. A második sorban - a határozói alárendeléseknél (b, sor) érdemes felhívni a figyelmet a közös formai jegyre; a főmondat igéjének vonzata mindig valamilyen lativusz rag - a hova kérdésre felelő ragok valamilyen célra irányulást fejeznek ki.

Az 1.2.3 pontban megkíséreltem rámutatni az imperativusz és a konjunktivusz kategóriájának összefüggéseire a németben. Ugyanez az összefüggés a magyarban is megtalálható: a történeti összefüggést kollégám bemutatta, a tanításban ezt fel lehet és fel is kell használni.

2.1 A teljesség kedvéért vizsgáljuk meg a következő mondatokat ill. mondattranszformációt:

a) Okosabb annál, semhogy/mintsem feleségül vegye ezt a lányt.

Okosabb annál, semhogy/mintsem feleségül vegye ezt a lányt.

b) Nem tudok úgy lemenni vásárolni, hogy ne költsek el öt-száz forintot.

Nem tudok úgy lemenni vásárolni, hogy el ne költenék öt-száz forintot.

c) Meglátod, a barátunk elmegy anélkül, hogy elbúcsúzzon a házigazdától.

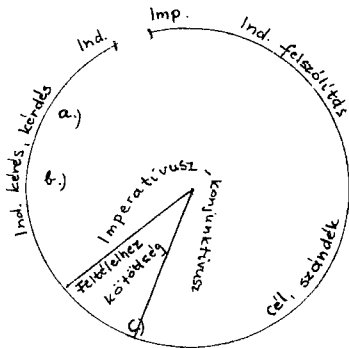
Meglátod, a barátunk elmegy anélkül, hogy elbúcsúzna a házigazdától.

d) Megkérném, hogy segítsen átmenni a másik oldalra.

*Megkérném, hogy/ha segítene átmenni a másik oldalra.

Az a) és b) mondatban mindkét módot egyforma gyakorisággal, a c) mondatban inkább a feltételes módot használjuk; a d) mondatban a felszólító módot érezzük helyesebbnek. A c) mondatban a bizonytalanság, a d) mondatban a felszólítás dominál.

A némethez hasonlóan a magyarban is grafikusán ábrázoltam a módok használatát. A következő eredményre jutottam:

- a) Nem tudom, hogy elvigyem-e
- b) Megkérnélek, vidd el/...ha elvinnéd
- c) Jó lenne, ha elvinnéd
- d) Elmegyek, hogy elvigyem
- e) Kérlek, vidd el
- f) Vidd el!

1. Az indirekt kérdés; 2. kérdés bizonytalanságot fejez ki; 3. a feltételhez kötöttség egyértelművé teszi a cselekvés bekövetkeztének lehetőségét/feltételét; 4. a célhatározói mondatokban a szándék dominál; 5. az indirekt felszólításnál még erősebb a szándékosság, akaratlagosság, s ez tetőzik a 6. felszólításban.

Az 1. esetben imperativuszt (a) mondat), a 2. esetben imperativuszt ill. felt. módot (b) , 3. esetben feltételes módot (c), 4., 5., 6. esetben imperativuszt használok, (e) f)).

A két grafikont összehasonlítva kitűnik, hogy a magyarban szűkebb a feltételes mód használatának köre a német konjunktívuszénál: amíg a bizonytalanság-aspektus, ill. amint a célra irányultság-aspektus dominál, az imperativuszt használata kötelező.

Tapasztalatom szerint az eltérés dacára érdemes ezt az összevetést a tanításban elvégezni. Érdekes módon, amint a saját kommunikációs és grammatikai rendszerük összefüggéseit tudatosítjuk a német anyanyelvű tanulóknál, rögtön jobban megértik a magyar nyelv azonos területén az összefüggéseket.

HIVATKOZÁSOK

1. Irene Zoch: Zur Behandlung des Konjunktives unter besonderer Berücksichtigung des Sprachnorm des Deutschen. Deutsch als Fremdsprache 1984. V. 288.
2. Joachim Buscha: Altes und Neues vom Konjunktiv. Deutsch als Fremdsprache 1984. 2. 68.
3. Buscha: ld. 2. 70.
4. u.a. "der Konjunktiv als Kennzeichen fehlt"
5. ld. 2. 70. 1.
6. Otto Behagel: Geschichte der Deutschen Sprache. Strassburg 1916. 270. 1.
7. Wilhelm Schmidt: Geschichte der deutschen Sprache. Leipzig, 1969. 184. 1.
8. Walter Willmanns: Deutsche Grammatik, Strassburg, 1906. 219. 1.

9. Duden Grammatik. 3. Mannheim 1973. 22o. §
10. Willmanns: Id. 8. 251. 1.
11. Johannes Erben: Abriss der deutschen Grammatik. Berlin, 1965. 72. §
12. Marina Licen: Der Modus im Konzessivsatz. Deutsch als Fremdsprache, 1981/3. 134-138.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Behagel, Otto: Geschichte der deutschen Sprache. Strassburg, 1916.
- Buscha, Joachim: Altes und Neues vom Konjunktiv. Deutsch als Fremdsprache 1984/2. 68-75.
- Duden Grammatik. 3. kiad. Mannheim 1973.
- Erben, Johannes: Abriss der deutschen Grammatik. Berlin 1965.
- Erdős József - Kozma Endre - Prileszky Csilla - Uhrmann György: Színes magyar nyelvkönyv. Bp. 1980.
- Helbig, Gerhard-Joachim, Buscha: Deutsche Grammatik. Leipzig 1972.
- Licen, Marina: Der Modus im Konzessivsatz. Deutsch als Fremdsprache 1981/3. 134-138.
- Schmidt, Wilhelm: Geschichte der deutschen Sprache. Leipzig 1969.
- Willmanns, Walter: Deutsche Grammatik. Strassburg, 1906.
- Zoch, Irene: Zur Behandlung des Konjunktivs unter besonderer Berücksichtigung der Sprachnorm des Deutschen. Deutsch als Fremdsprache. 1984/5. 288-292.

MELLÉKLET:

	Nyomatéktalan	Nyomatékos / tagadás
Felszólítás	<p>Gyere ide! Ülj le a helyedre! Menj ki!</p>	<p>Ne gyere ide! A helyedre ülj le! Ne menj ki!</p>
Célhatározói, határozói, alanyi-, tárgyas alárendelés	<p>a) Azért hívták, hogy felvágja a fát. Eljött, hogy meglátogassa a fiát.</p> <p>b) Arra készül, hogy elcserélje a lakását. Hozzájárult ahhoz, hogy megváltoztassam a munkahelyem.</p> <p>c) Fontos, hogy elolvassa a könyvet. Illik, hogy megköszönd az ajándékot.</p> <p>d) Megengedték, hogy elvigyem a kutyát.</p>	<p>Elküldték, hogy ne csináljon bajt. Eljött, hogy a fiát látogassa meg. Figyelmeztették arra, hogy ne hagyja el a lakását. Beletörődött abba, hogy nem utazhat el.</p> <p>Fontos, hogy ne tudja meg, mi áll a levélben. Úgy illik, hogy ne vidd magaddal az evőeszközt.</p> <p>Megengedték, hogy ne vigyem meg a sárgarépa-főzeléket.</p>
Indirekt kérés, kérdés felszólítás	<p>Megkértek, hogy hozzam el a kutyát.</p> <p>Felszólítottak, hogy fizessem az adóhátralékot.</p> <p>Megtiltották, hogy meglátogassam a barátom.</p> <p>Megkérdeztem, hogy eljöjjen-e.</p>	<p>Megkértek, hogy a nagy kutyát hozzam el.</p> <p>Felszólítottak, hogy ne zárom be az üzletet.</p> <p>Megkérdeztem, hogy ne jöjjen-e el.</p>